

ULUSLARARASI GENCELÎ NİZÂMÎ SEMPOZYUMU

Editör:

Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATÜRK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Eser Adı:

ULUSLARARASI GENCELÎ NİZÂMÎ SEMPOZYUMU

Editör:

Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

Yayınlar Yönetmeni:

Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR

Yayın Kurulu: Prof. Dr. Ahmet SARI, Prof. Dr. Ali UTKU, Prof. Dr. Bülent ÇAVUŞOĞLU,
Prof. Dr. Erdiñ ŞIKTAR, Prof. Dr. Hakan Hadi KADIOĞLU,
Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR, Doç. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ

Dizgi ve Tasarım: Abubekir KALE

Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1350

ISBN: 978-625-6983-08-3

Erişim Adresi: <https://ekitap.atauni.edu.tr>

Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğü

Sertifika No: 42021

Adres: Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi Okuma Salonları Binası Zemin Kat
Kampüs-Yakutiye/ ERZURUM

E-posta: atayayinevi@atauni.edu.tr

Telefon: 0442 231 62 80

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATÜRK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Erzurum 2022 © Copyright Atatürk Üniversitesi Yayınevi

Bu kitapta yer alan tüm yazıların ve görsellerin dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eserin her hakkı anlaşılmalı olarak Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğüne aittir. İzinsiz yayımlanamaz.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

NİZAMİ GENCEVİ'NİN “HÜSREV VE ŞİRİN”İ İLE DİHLEVİ'NİN “ŞİRİN İLE HÜSREV”İ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Könül HACIYEVA

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Edebiyat Enstitüsü

konulhaciyeva75@gmail.com

Abstract

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi is one of the master artists who is at the top of the art of poetry in terms of the effect of his works and creating a literary school. Many poets who followed him continued the literary traditions of Nizami. It is possible to observe that almost all of Dehlavi's works mention Nizami's name and glorify his art. "Shirin and Khusrau" is one of the works written by Amir Khusrau Dehlavi as a nazira to the masnavis in Nizami's "Khamsa". It should be noted that although the work was written under the influence of Nizami's poetry, it is possible to see fundamental differences in some subjects. The character of Shirin in Dehlavi's work appears as a lover who loves Ferhat with all his heart and inspires him enough to pierce Bisutun. However, the character of Shirin, written by Nizami, was not in love with Ferhat, he only respected her as a hardworking, labor-loving artist. It is possible to see some differences in Ferhat characters in the lines we have examined. Namely, the character of Ferhat, created by Amir Khusrau, seems to have a pessimistic and resentful image. Nizami's Ferhat, on the other hand, is a more optimistic, forward-looking and hopeful hero for the future. Dehlavi is undoubtedly a valuable representative of the Nizami literary school.

Keywords: Nizami Ganjavi, Azerbaijani poet, Amir Khusrau Dehlavi, masnavi, nazira

Giriş

Ortaçağda Fars dilinde gelişen edebiyat özellikle zengin ve kapsamlı bir şekilde varlığını sürdürmekte idi. Eserlerini Farsça yazan Türk soylu söz üstadlarının arasından büyük âlimler, şairler ve mutasavvıflar çıkmıştır. Sanatçıların çoğu, özellikle de mesnevi türünde yazanlar, Türk asıllı şairler olup, o dönemin şiir dili olan Farsça'da büyük bir maharet göstermiş ve klasik edebiyat hazinesine emsalsiz eserler bağışlamışlardır. Bu hususta okuyoruz: “Türk şairleri tasavvufî mesnevilerde Senâî'nin, Ferîdüddin Attâr'ın, Nizâmî-i Gencevî'nin, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin, Molla Câmî'nin mesnevilerinden ve özellikle tasavvuf edebiyatının en önemli şairi Mevlânâ Celâleddîni Rûmî'nin Mesnevî'sinden etkilenmişlerdir. Mesnevi Türk şairlerine sadece tasavvufî açıdan değil Farsça'yı şiir yazacak kadar iletmeleri, edebî bilgi ve zevklerinin gelişmesi açısından da tesir etmiş, üzerlerinde her yönüyle eğitici bir rol oynamıştır.”¹ Belirtmeliyiz ki, büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi, eserlerinin etkisi ve edebî bir ekol oluşturması bakımından şiir sanatının zirvesinde yer alan üstad sanatkarlardandır. Onu takip eden birçok şair, Nizami'nin edebî geleneklerini devam ettirmiştir. Bu şairler arasında Emir Hüsrev Dihlevi, Abdurrahman Cami, Ali Şir Nevai'nin edebi mirası özellikle dikkate şayan eserlerden

¹ (Prof.Dr. Hasan Aksoy. Türk İslam edebiyatı. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Ocak 2013s.60)

oluşmaktadır. Dihlevi'nin hemen hemen tüm eserlerinde Nizami'nin adını andığını ve sanatını yücelttiğini gözlemlemek mümkün. İran edebiyat araştırmacılığında onun, Nizami'nin sanatından etkilendiği konusunda okuyoruz:

"امیر خسرو دهلوی بی‌تردید بزرگترین شاعر پارسی‌گوی هند و یکی از شاعران شیرین‌سخن و نیرومند فارسی است. او در غزل از سعدی و در مثنوی از نظامی و در موعظه و حکمت از سنائی و خاقانی و در قصیده از رضی‌الدین نیشابوری و کمال‌الدین اسماعیل پیروی کرده است." ²

"Emir Hüsrev, şüphesiz Farsça yazan en büyük Hint şairi ve Farsçanın tatlıdilli, güçlü sanatkarlarından. O gazelde Sadi, mesnevîde Nizamî, hutbe ve hikmette Sanai ve Hakanî, kasidede Raziaddin Nişaburi ve Kemaleddin İsmail'in yolunu sürdürmüştür.." Araştırmacılar şairin günümüze kadar gelen eserlerini yakından tanıdıktan sonra bu sonuca varmışlar.

Emir Hüsrev Dihlevi'nin Nizami'nin "Hamse"sinde yer alan mesnevilere nazire olarak yazdığı eserlerden biri de "Şirin ve Hüsrev"dir. Bu mesnevî, 1298 yılında Hüsrev ve Şirin'e cevaben yazılmıştır. Emir Hüsrev, mesnevinin başındaki "Külâhcının Hikâyesi" başlıklı bölümde Nizami'nin işlediği konuyu ele almanın büyük bir sorumluluk olduğunu ve bu eser için kendisini eleştirenlerin olacağını vurgulamıştır. Eserin dilimize manzum tercümesinde şairin düşünceleri şu şekilde sunulmuştur:

Kemal sahibi ki, beledtir buna,

Vağıftır evvelki sihre, efsuna.

Bilirem, dastanı alacak ele,

Belki de özümü salacak ele.

Gülecek: "Şuna bak, yarışır kimle?"

Ben ise razıyım böyle hakimle.³

Şair, yazdığı şiirin sanatta selefının eserinin seviyesine ulaşmadığını ve bu konuda eleştiriye açık olduğunu söyler. Ayrıca belirtmek gerekir ki, eser Nizami'nin şiirinden etkilenerek kaleme alınmış olsa da bir takım konularda temel farklılıkları görmek mümkündür. Dihlevi'nin eserindeki Şirin karakteri, Ferhat'ı bütün kalbiyle seven ve ona Bisütun'u delege kadar aşk gücü ve ilham veren bir sevgili olarak karşımıza çıkıyor. Halbuki Nizami'nin kaleminden çıkan Şirin karakteri Ferhat'a aşık değildi, sadece çalışkan, emek sever bir sanatçı olan Ferhat'a saygı duyuyordu. Dihlevi, Ferhat'ın ölümünden sonra Şirin'in Hüsrev'den intikam aldığı sahneyi de esere eklemiştir. Nitekim, Şirin Mahsaman adında bir kadını tenbihleyerek İsfahan'a göndermekle Şeker'in zehirlendirilerek öldürülmesine nail oluyor.

Nizami ve Dihlevi'nin "Hüsrev ve Şirin" konusunda yazdığı eserler bir çok İran edebiyat eleştirmenleri tarafından karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Bu tür karşılaştırmalı araştırmaların yansıdığı makalelerden birinde Nizami'nin "Hüsrev ve Şirin" eseri ile Dihlevi'nin "Şirin ile Hüsrev" eserlerindeki açıklayıcı ifade ve deyimler arasında kıyaslama yapılarak

² <https://vista.ir/m/c/4usbl/> آثار - دهلوی

³ Dünya edebiyatı kitabhanası. 100 cilt. 19-cu cild, Bakı, 1988, Yazıcı neşriyatı. Ön sözün müellifi A.Sarovlu, s.189

Dihlevi'nin Şirin karakterini erkeksi özellik ve niteliklerle tanımladığı vurgulanıyor. Makalede okuyoruz:

نظامی در 79 بیتى که از زبان شاپور به توصیف شیرین پرداخته به هیچ وجه از اوصاف مردانه استفاده نکرده. در واقع امیر خسرو در این قسمت دچار تطویل در وصف شده است⁴

“Yetmiş dokuz beyit boyu Nizami, Şirin'i Şapur'un dilinden tarif ederken hiçbir şekilde eril betimlemeler kullanmamıştır. Halbuki Emir Hüsrev bu konuda uzun vasıf ve tanımlamalara yer vermiştir”.

Araştırmacılara göre, Dihlevi Şirin'i anlatırken onun okçuluk, kılıç kullanma ve avcılık becerilerinden bahsederken, Nizami Şirin'in kadınsı inceliği, güzelliği ve zarafetinden bahsetmeyi tercih etmiştir.

Eseri dilimize çeviren şair ve çevirmen A. Sarovlu'nun notlarında şunları okuyoruz: “Nizami gibi bir söz ustasının şiir dili ve yüksek ustalığıyla kaleme aldığı böyle bir esere cevap yazmak gerçek bir yetenek isterdi. Emir Hüsrev Dihlevi bu eseri yazarken büyük bir sanat sınavıyla karşı karşıya kaldı.”⁵ Araştırmacı haklı olarak bu çalışmayı harika bir sanat imtihanı olarak görüyor. Şöyle ki, ilk bakışta konusu bir aşk macerası gibi görünen Hüsrev ve Şirin efsanesi, aslında çeşitli psikolojik yönleri yansıtan ve hayat dersi verebilecek geniş kapsamlı bir esere kaynaklık edebilecek niteliktedir. Dihlevi, selefi Nizami gibi, mükemmel bir eser ortaya çıkarmak için bu kaynaktan mümkün olduğunca faydalanarak ortaya mükemmel bir eser çıkarmak azmi ile çalışmış, neticede daha çok saray muhitinin en çeşitli özelliklerini, hükümdarların yaşamının farklı yönlerini, belirli durumlardaki ruh hallerini yansıtan zengin bir sanat örneği meydana çıkmıştır. “Hüsrev ve Şirin” temasının 8.-9. yüzyıllarda Arap edebiyatında ve 10.-11 yüzyıllarda Fars edebiyatında işlendiğini belirtmek gerek. İran'ın önde gelen şairlerinden Ebü'l-Kasim Firdevsi, Azerbaycan şairleri Katran Tebrizi ve Hakani Şirvani de eserlerinde bu kadim Şark efsanesine atıfta bulunmuş ve kahramanlarının isimlerini anmışlar. “Şirin ve Hüsrev” mesnevisi, Dihlevi'nin eserleri içerisinde Azerbaycan klasik edebiyat araştırmacılarının en çok dikkatini çeken eserdir. Tanınmış edebiyat araştırmacısı Kulam Hüseyin Begdeli, Nizami'nin aynı konulu mesnevisi ile olay örgüsü ve imge bakımından benzerliği nedeniyle bu şiire bir alıntı denilmesinin mümkün olduğunu yazmıştır.⁶ Bahsettiğimiz gibi Dihlevi'nin bu eserdeki kahramanları sarayla ilgili karakterlerdir. Ferhat karakteri bile halk arasından çıkmış sade emek insanı olarak değil, Çin kağanının oğlu olarak sunulmaktadır. Emir Hüsrev, hükümdarları övmenin ve yüceltmenin yanı sıra, tüm bunların arka planına karşı küçük sarayın entrikalarını yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin, bazı saray mensuplarının inançsız, yüzüstü ve şöhret düşkünü, zavallı yaratıklar olduğunu göstermek için Şapur imajını kullanmıştır. Hüsrev ise Dihlevi tarafından bilge ve adil bir hükümdar, korkusuz bir cengaver olarak tasvir edilir. Zamanla Hüsrev'i çevreleyen hikayeler, etrafında gelişen olaylar, onun bilge ve adil bir kral gibi davranmadığını gösteriyor ve o zamanla, iştret meclislerinden ayrılamayan, içki, kadın ve şehvet düşkünü bir adama dönüşüyor. Bütün bunların sonucu olarak, Hüsrev, ülkeyi yönetmekte etkin olmayan bir hükümdar haline geliyor. İktidarda kalmanın çeşitli yollarını arayan Hüsrev, bir Roma imparatorunun kızıyla evlenmeye karar veriyor. Öte yandan ise Şirin'e aşık oluyor ve

⁴ محمدباقر شهرامی، احمد رضی، محمد شفیع صفاری. بررسی اطناب بسط در دو منظومه خسرو و شیرین نظامی و امیر خسرو و دهلوی

⁵ Dünya edebiyatı kitabhanası. 100 cildde. 19-cu cild, Bakı, 1988, Yazıcı nâşriyyatı. Ön sözün müellifi A. Sarovlu, s.183

⁶ Q. Beqdeli – Şerq edebiyatında “Xosrov və Şirin” mövzusu, Bakı, 1970, səh. 142

onunla tanışmak ister. Güzeller güzeli Şirin'i kıskandırmak için Şeker adında güzel bir İsfahanlı kadınla evlenir.. Bütün bunları gören mağrur ve iffetli Şirin, kendisini gerçek sevgi ve şefkatle seven Ferhat'a gönül verir. Ferhat karakteri, saltanatından vaz geçerek şahlık servetini bırakıp sanatı, onurlu çalışmayı ve helal kazancı seçen ideal bir kahramandır. Bu karakter hakkında aşağıdaki şekilde bahsediliyor: “Ferhat, bürokrasiye karşı olan asil biridir. O cömert bir kalbe sahip, ahlaki saflığı ve özgürlüğü yüksek rütbe ve hırsla tercih eden bir kahraman olarak karşımıza çıkıyor. Ferhat ve Hüsrev tamamen zıt kutuplarda duruyorlar. Ferhat'ın kutbunda - saflık, sebat, cesaret, Hüsrev'un kutbunda - aldatma, ihanet, korkaklık... vardır”.⁷ Hüsrev, Ferhat'ı kurnazlık ve hile ile mağlup ettiği için bu sadık ve güçlü âşığın karşısında aciz ve zavallı görünüyor. Dihlevi, saf ve temiz aşkın bir örneği olarak Ferhat karakterini okuyuculara sevdirmeyi başarmıştır. Ferhat'ın, Şirin'in kasten uydurulmuş ölüm haberini duyunca intihar ederek muradına eremeden hayattan gitmesi eserde çok üzücü ve okuyucuyu derinden hayal kırıklığına uğratan bir kare olarak karşımıza çıkıyor. Bütün bu olaylar, Hüsrev'in bir çoban kılığında Ferhat'a gidip onunla tanışmasından sonra geliyor. Bize göre eserin en belirleyici ve ilginç kısmı Hüsrev ve Ferhat arasındaki diyalogun geçtiği kısımdır.

بگفتا عاشقم در جان گذاری
بگفتا آنکه داند در بلا زیست
بگفتا دل دهند و درد جویند⁸

بگفتش کیستی و در چه سازی
بگفتش عشقبازی را نشان چیست
بگفتش عاشقان زین ره چه پویند

“Dedi ki: Sen kimsin ve ne yapıyorsun? Dedi ki: Ben ruhunu ateşte yakan bir âşığım. Dedi ki: Aşkın alâmeti nedir? Dedi ki: aşıklık, üzüntü içinde yaşamaktır. Dedi ki: Sevenler bu yolda ne ararlar? Dedi ki: gönül verip dert ararlar”.

Gördüğümüz gibi burada Hüsrev, Ferhat'ın aşkını test etmek için yöneltmiş olduğu sorulara tutarlı ve mantıklı cevaplar alıyor. Ferhat karşısındaki kişiye kalbindeki aşkın onu incittiğini ve kendisinin bu “acıdan” mutluluk duyduğunu söyler. Kendisi şöhret düşkününü ve kibirli bir hükümdar olan Hüsrev, onun azimkarane sevgisine ve temiz aşkına tanık oluyor. Şüphesiz şair bu karşılıklı konuşmayı da büyük selefi Nizami'nin “Hüsrev ve Şirin” adlı eserindeki meşhur diyaloga uygun olarak kurmuştur. Karşılaştırma için Nizami'nin misralarını gözden geçirelim:

بگفت از دل تو می‌گوئی من از جان
بگفت از جان شیرینم فزونست
بگفت آری چو خواب آید کجا خواب⁹

بگفت از دل شدی عاشق بدینسان؟
بگفتا عشق شیرین بر تو چونست
بگفتا هر شبش بینی چو مهتاب

“Dedi ki: Bu kadar mı gönülden aşkınsın? Dedi ki: Sen gönülden vurulduğumu soruyorsun, bense candan aşığım. Dedi ki: Şirin'in aşkı senin için nedir? Dedi ki: Tatlı canımdan da ötedir. Dedi ki: Onu her gece ay gibi görüyor musun? Dedi ki: Evet, uyku geldiğinde. Fakat uyku nerede?”

⁷ Dünya edebiyatı kitabhanası.100 cildde. 19-cu cild, Bakı, 1988, Yazıcı nâşriyyatı. Ön sözün müellifi A. Sarovlu, s.184

⁸ <https://ganjoor.net/khosro/hozide/khosro-shirin2/sh28/>

⁹ (کلیات خمسہ حکیم نظامی گنجوی، 1381 تهران چاپخانه آینده، ص.213)

Konuşmaların içeriği aynı olsa da her şair bu diyalogu kendine özgün bir şekilde kaleme almış, sahip olduğu şiirsel kudretini ve sanatsal yeteneğini ortaya koymuştur. Özellikle Nizami Gencevi'nin şiir sanatındaki ustalığı dikkat çekmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, incelediğimiz dizelerdeki Ferhat karakterlerinde bir takım farklılıklar da görmek mümkün. Şöyle ki, Emir Hüsrev'in yarattığı Ferhat karakteri, karamsar ve hayata küskün bir imaja sahip görünüyor. Nizami'nin Ferhat'ı ise daha iyimser, ileriye dönük ve geleceğe ümit besleyen bir kahramandır. Eserler arasında çok sayıda bu tür karşılaştırmalar yapılabilir.

Bahsettiğimiz mesnevinin şairin iç dünyası hakkında fikir oluşturduğunu vurgulayan edebiyat araştırmacısı ve mütercim Abasali Sarovlu, şöyle yazar: “Bu eser şairin yaşam, doğa güzellikleri, beşeri istekler, temiz aşk hakkındaki epik-estetik görüşlerini, insan kaderi ve toplum hakkındaki felsefi düşüncelerini, söz (şiir) sanatına hakim olmakta sanatkarlık kudretini yansıtan değerli bir eserdir.”¹⁰ Genel olarak, Emir Hüsrev Dihlevi'nin “Şirin ile Hüsrev” adlı mesnevisi, sanatsal tasarımı ve şiirsel özellikleri açısından da yüksek değer gören kıymetli bir nazım eseri olarak kabul edilir.

Sonuç

Dihlevi şüphesiz Nizami edebiyat ekolünün değerli bir temsilcisidir. O, Nizami'nin şiir geleneklerinden yararlanarak, bu geleneklere daha çok dikkat çekmiş olmakla beraber daha sonraki birçok şairin Nizami'nin eserlerindeki motif ve temalardan faydalanmasına da imkan sağlamıştır.

¹⁰Dünya edebiyatı kitabhanası.100 cildde. 19-cu cild, Bakı, 1988, Yazıcı neşriyatı. Ön sözün müellifi A. Sarovlu, s.184